

De laatste generatie. Babyboomers en de horizontale samenleving

Frits de Lange

Voor het eerst sinds ze zo tussen 1945 en 1955 het licht zag, staat de babyboomgeneratie onder kritiek. Tot nog toe lachte de geschiedenis haar toe. Sociaal-economisch heeft wie na de Tweede Wereldoorlog geboren is, het doorgaans goed geschoten. Vrede en groeiende welvaart in de jaren vijftig, hoger onderwijs (nu ook voor vrouwen) in de jaren zestig, riant salarissen voor nieuwe banen in de kennis- en diensteneconomie, goedkope huizen in de jaren zeventig en tachtig, de macht in de jaren negentig. Het ging de babyboomer doorgaans voor de wind. Als hij niet de ruimte kreeg, dan nam hij hem zelf wel. De protestbeweging die door de babyboomers werd gedragen, vervulde een katalyserende rol in de omslag van een verzuilde, hiërarchische samenleving naar een individualistische, egalitaire samenleving, waarin zelfontplooiing een centrale waarde vormt.

Op de begrafenis van zijn vroegere vriendin Molly werpt de hoofdpersoon uit McEwan's *Amsterdam*, babyboomer, een blik op het rouwende gezelschap, dat bestaat uit generatiegenoten. 'How prosperous, how influential, how they had flourished under a government they had despised for almost seventeen years. *Talking 'bout my generation*. Such energy, such luck. Nurtured in the post-war settlement with the State's own milk and juice, and then sustained by their parents' tentative, innocent prosperity, to come of age in full employment, new universities, bright paperback books, the Augustan age of rock and roll, affordable ideals. When the ladder crumbled behind them, when the State withdrew her tit and became a scold, they were already safe, they consolidated, and settled down to forming this or that – taste, opinion, fortunes.' (Ian McEwan, *Amsterdam* (Vintage, London 1998), 12)

Een generatie die wil blijven

Het gaat me er hier niet om de individuele babyboomer zijn geluk niet te gunnen, maar kritische kanttekeningen te plaatsen bij de scharnierfunctie die zijn generatie vervult in de moderne cultuurgeschiedenis. In de babyboomer meldt zich immers een generatie aan het woord die hardnekkig blijven wil en, in tegenstelling tot generaties voor haar, niet van wijken weten wil om plaats te maken voor andere. Fysiek blijft ze plaats innemen door haar lange levensduur, maar ook geestelijk wil zij er toe blijven doen: de ouderdom zou ze het liefst afschaffen. De babyboomer vertegenwoordigt de 'laatste generatie' – zo luidt de stelling

die de Franse filosoof Hervé Juvin verdedigt en waar ik straks op terug kom. Een generatie als een gesloten universum, waaraan geen geschiedenis vooraf gaat en waarop geen geschiedenis op volgt. De naoorlogse protestgeneratie heeft zich niet alleen in een revolte tegen haar ouders aan de traditie onttrokken, maar haar kinderen ook geen andere waardenhorizon mee kunnen geven dan haar eigen zelfontplooiingsindividualisme. De idee dat een generatie een schakel is in de keten van de voortgaande geschiedenis, is wezensvreemd aan de babyboomer.

De 'laatste generatie' – misschien dat Juvin met zijn provocatie een wat dieper borende verklaring biedt voor de slechte reputatie die de babyboomer heeft opgebouwd, dan het verwijt van een gebrek aan morele solidariteit met de volgende generatie, dat dertigers en veertigers nu in het debat over de kosten van de vergrijzing en de betaalbaarheid van de AOW als troefkaart uitspelen. De babyboomgeneratie heeft geen gebrek aan moraal en heeft het beste voor met haar eigen kinderen. Kenmerkend voor haar is echter dat zij geen voorstelling meer kan maken van een verticale solidariteit tussen generaties. Voor deze aardverschuiving in de cultuurgeschiedenis is de babyboomer niet alleen verantwoordelijk; hij is er ook het eerste slachtoffer van.

De babyboomer zou een kortzichtige egoïst zijn, die zich in zijn jeugd de verbeelding heeft toegeëigend, als volwassene de macht, en nu als grijsaard massaal een onevenredig grote aanspraak maakt op een verzorgde oude dag? Het beeld van een naoorlogse generatie als een cohort verwende zelfontplooiers die het succes naar het hoofd gestegen is, moet worden weersproken. Dan zou immers straks in 2040, als de vergrijzingsgolf langzaam wegebt, de solidariteitsbalans tussen de generaties ook gewoon weer hersteld kunnen worden. Er is meer aan de hand. De veronderstelling die ik hier in het spoor van Hervé Juvin wil verkennen is de volgende: voor het eerst in de geschiedenis verwachten mensen zo lang te leven, dat de gedachte aan een quasi-eeuwig leven zich als ambitie in hen kan nestelen. Dat maakt dat ze moeilijk plaats willen maken voor anderen. Als dat waar is, zou dat een mutatie in het algemene menselijke patroon betekenen, die gezien de wankelende ecologische en sociale toekomst van de planeet dramatisch kan uitpakken. Dan helpt het ook niet om de babyboomer als generatie persoonlijk aansprakelijk te stellen voor het uit de hand lopen van de collectieve overheidsuitgaven en de toename aan CO₂-uitstoot. In hun levensloop belichamen ze weliswaar zichtbaar een wending in de cultuur, maar ze hebben haar niet alleen bedacht. Eén generatie of leeftijdscohort verantwoordelijk houden

voor een complexe culturele aardverschuiving is al even kortzichtig als de babyboomer die beweert dat hij in de jaren zestig van de vorige eeuw hoogstpersoonlijk de democratie heeft uitgevonden.

De lange levensduur

De babyboomer wil niet van wijken weten. Op de levenstrap – een populaire voorstelling, die vanaf de zeventiende eeuw veel huiskamers sierde – wil hij wel stijgen, maar na zijn vijftigste, eenmaal bovenaan gekomen, wil hij niet meer afdalen. De idee dat ouder worden terugtrekken betekent (door de gerontologie als disengagementstheorie verwoord), staat hem tegen. Opgaan, blinken, en verzinken mag dan voor de natuur gelden, hij is een uitzondering en zal er tot zijn laatste snik toe blijven doen.

Waar komt die hardnekkige wil om te blijven vandaan? Er is meer aan de hand dan simpele overlevingsdrang. Zou hier alleen een dictaat van de natuur gelden, dan zou ook deze generatie na gedane voortplantingsarbeid de ruimte geven aan de volgende. Wie zijn genenpakketje heeft doorgegeven, kan evolutionair gezien immers gaan. Juvin wijst echter op een novum in de geschiedenis, waar de naoorlogse generatie als eerste mee te maken heeft gekregen: de verwachting van de lange levensduur. De toegenomen en nog steeds stijgende gezonde levensverwachting is meer dan een cadeau van een paar jaartjes erbij voor oma; het is een antropologische revolutie. ‘We hebben een eind gemaakt aan de kwistigheid van het leven; in plaats daarvan sparen we elk afzonderlijk bestaan,’ aldus Juvin (2008, 22). De dood doet zijn werk niet meer goed. Oude mensen maken geen plaats meer. Ze nemen de plaats in beslag die vroeger allang door hun kinderen zou zijn ingenomen. (Juvin 2008, 184) Ik reconstrueer in het vervolg eerst met behulp van Juvin de gevolgen van deze demografische aardverschuiving.

Wie er collectief op kan rekenen – statistisch gezien dan, het kan altijd tegenvallen en doet dat ook vaak – dat hij tachtig of negentig wordt, krijgt een andere verhouding tot de tijd en tot de grote gebeurtenissen van het leven. De babyboomgeneratie leeft met een andere tijdschaal dan de vorige generaties. Niet bedreigd door de oorlog, honger en ziekte die het leven doorgaans ‘poor, nasty brutish and short’ maakt, zoals in de tijden van Thomas Hobbes, heeft deze generatie in het Westen zijn hoop op dit leven gevestigd. Zij had alle reden om het principe om ‘niet te doden en niet te sterven’ als levensdoel te kiezen. Het leven zelf als

grootste goed, boven al het andere, lag voor het eerst massaal en langdurig binnen bereik.

De hemel kan, eenmaal overbodig geworden, wel worden afgeschaft. De cultuur seculariseert na de jaren vijftig dan ook in rap tempo.

Er moet wel een verband bestaan tussen deze radicale dereligosering en de insnoering van het tijdsperspectief tot één generatie. Ik refereer aan Marcel Gauchet, die erop wijst dat de band tussen verleden, heden en toekomst een centraal gegeven is in elke religie. Onze tijd heeft er afscheid van genomen. 'De mens vindt zijn oorsprong in anderen dan hijzelf: ziehier een dimensie die onze tijd weigert te erkennen, geobsedeerd als ze is door de figuur van het individu dat zichzelf schept. (...) In de religie gaat het niet alleen om de liefde, maar ook om de vruchtbaarheid, die buitengewone menselijk ervaring van het voortbrengen (la génération), tot welke onze tijd geen toegang meer heeft. Zeker, we beschouwen het kind als een wonder, maar zijn blind voor de keten van leven, die continuïteit garandeert tussen verleden en toekomst. Zonder twijfel vormt – of heeft zij ooit gevormd – die mystieke verbondenheid tussen wat geweest is, wat moest gebeuren, en wat er zal zijn, die eenheid van levenden, doden, en de nog ongebornen, de diepste kern van de religie.' (Gauchet 2004, 134v.) Dat de dood voor zovelen een obsessie is geworden, moet volgens Gauchet te maken hebben met het gegeven dat onze samenleving de religie als fundament achter zich heeft gelaten.

In de gesecculariseerde lichaamscultuur, aldus Juvin, is het lijf dan ook de nieuwe ziel geworden, die aanbeden en gekoesterd wordt. Het lichaam, ooit door de religie als kerker van de ziel beschouwd of in ziekte en gebrek als drukkende last ervaren, wordt nu als belofte, als bron van plezier en spel verheerlijkt. Wat eens voorbestemd was om in een korte tijd lijdend zijn heil te verdienen, wordt nu voorbestemd om zinnelijk te genieten en er zo lang mogelijk te zijn. Lekker leven is het devies.

De moderne fitnesscultuur is dan ook meer dan een simpel hedonisme, gedreven door kapitalistische consumptiedrang. Het is een post-religieuze religie die naadloos past bij het geloof in de verlengde levensduur. Wij hebben de eeuwigheid verspeeld, maar het lange leven gewonnen. Tachtig, honderd, honderdwtintig – het geloof heeft zich postgevat dat een mens niet geboren is om te sterven, maar quasi-eeuwig met zijn tijdgenoten kan optrekken. Wat de ouderdom vandaag dan ook zo moeilijk maakt is doorgaans niet dat het lichaam het opgeeft (veel

ouderen leven tot op hoge leeftijd in redelijk goede gezondheid), maar dat steeds meer de generatiegenoten ontbreken waarmee men een project kan delen waarop men zich kan richten. Men wordt een survival in de wereld van zijn kinderen, een zwerfsteen uit het ingehaalde verleden. Niet de leeftijd maakt oud, maar het wegvallen van de eigen generatie.

In een verticale samenleving bestaat de rol van ouderen erin een schakel te zijn tussen de komende generatie en de oergeschiedenis van de voorouders. De zin van hun levensfase is met die rol gegeven. In een horizontale samenleving als de onze daarentegen leven generaties geïsoleerd van elkaar in gescheiden, voor anderen volkomen ontoegankelijke werelden van geluid, sfeer, ritme, kleur.

De horizontale samenleving

Tot zover Juvin. De opkomst van het hardnekkige lichaam – *L' avènement du corps* is de oorspronkelijke titel van zijn boek – verandert ingrijpend de verhouding binnen en tussen generaties. Allereerst *binnen* generaties. De drie levensfasen jeugd, volwassenheid en ouderdom schuiven niet alleen op en worden opgerekt in de tijd (de volwassenheid en ouderdom wordt uitgesteld), maar zijn zelf ook gedoemd te verdwijnen. De jeugd blijft een mens gedurende zijn hele levensloop vergezellen, niet als een fase (zelfs niet als 'tweede jeugd'), maar als een wezenstrek: de babyboomer blijft met Bob Dylan forever young. Het liefst wordt hij – maar nu geldt dat ook al voor zijn kinderen – nooit helemaal volwassen, als dat woord staat voor het maken van en verantwoordelijk willen zijn voor definitieve, onherroepelijke keuzes in werk en relaties. En oud – nee dat zal hij nooit worden; hij doet er alles aan de tekenen van verval buiten de deur te houden en zich zo goed mogelijk te conserveren.

Het lichaam wordt op deze manier een veeleisend investeringsobject. We zijn het lijf verschuldigd om het lijden, angst en veroudering te besparen. Was ooit het doel van medische techniek om mensen te redden van de dood, nu wordt het de optimalisering en verbetering (enhancement) van de prestaties van het lijf. Gezondheid wordt synoniem met fit zijn en blijven.

In een leeftijdloze samenleving heeft men de vrijheid om zijn eigen leeftijd te kiezen, of althans te leven volgens zijn gekozen leeftijd. De verhouding tussen jong en oud wordt als een verhouding tussen

gelijktijdigen gezien, niet die als een tussen een gaande en een komende generatie.

Dat verandert vervolgens ook de relatie *tussen* de generaties. Tussen ouders en kinderen in de eerste plaats. De babyboomgeneratie had so wie so al moeite met het vader- en moederschap. Als er al kinderen kwamen; het geboortecijfer is nooit zo laag geweest als vandaag, te laag om de blijvende vergrijzing te stuiten. Maar waarom je daar druk over maken? Een generatie die quasi-eeuwig leeft hoeft zich toch ook niet voort te planten? Kinderen zijn in andere of eerdere samenlevingen synoniem met toekomstige rijkdom, zegen en vooruitgang. Nu zijn ze datgene geworden wat de carrière belemmert, veel geld kost, en waarvan men grijze haren krijgt. Van kinderen word je vroeg oud. Gewild kinderloos zijn daarentegen is een teken van ambitie en ontwikkeling geworden.

De babyboomer die wel voor kinderen 'koos', wilde het liefst een maatje voor hen zijn. Als vriend of vriendin naast het kind staan, niet erboven. Als er al werd opgevoed, dan permissief en anti-autoritair. Robert Bly spreekt over de na-oorlogse cultuur als over een 'sibling society': een horizontale samenleving van broertjes en zusjes, waar elke verwijzing naar vaderlijk of moederlijk gezag onder verdenking van autoritair paternalisme kwam te staan. In zo'n vaderloze maatschappij blijven volwassen ouders zich een levenlang als adolescent gedragen: zij doen maar wat en weten het ook allemaal niet zo precies. Het Oedipuscomplex, door Freud aan het begin van de twintigste eeuw uitgevonden om het autoriteitsconflict tussen vaders en zonen in een beeld te vatten, is een eeuw later als diagnose steeds minder gangbaar, zegt Bly: 'Niet alleen willen jonge mannen niet meer hun vader doden; veel van hen hebben hem nooit ontmoet. Het vaderverlangen begint langzamerhand de vaderhaat te vervangen.' Ouders vragen nu advies aan hun kinderen over hoe ze zich moeten kleden en gedragen, en kunnen alleen dankzij hen een beetje 'bijblijven' in de digitale en electronica-revolutie. Kinderen moeten hun ouders bij de tijd houden, in plaats van dat de ouders hun kinderen wegwijs maken in de wereld.

Dat ook de verhouding tussen oudere ouders en hun volwassen kinderen horizontaal geworden is, blijkt uit het gewijzigde erf-gedrag. Ouders beschouwen hun kapitaal niet als erfgoed voor hun kinderen, maar als persoonlijk eigendom. De toekomstige senioren zullen als groep tot de meest bemiddelde ooit behoren. Wat gaat deze generatie doen met haar geld? Uit onderzoek van een verzekeringsmaatschappij blijkt dat driekwart van de groep van vijftig- tot vijftenzestigjarigen 'hun geld gaat

opsnoepen om van het goede leven te genieten.’ ‘Babyboomer neemt het ervan’, kopt een krant. In Amerika heten zij de ski-generatie. Ski staat voor: spending the kids inheritance. ‘Verjubelen’, heet dat in het Nederlands. ‘Men voelt zich er niet schuldig over,’ meldt een onderzoeker. De kinderen hoeven de erfenis meestal ook niet. Zij zeggen zelf vaak: ‘Maak je over ons geen zorgen. Gaan jullie nou maar lekker genieten’ (Trouw, 8 december 2007). Een ander onderzoek komt tot dezelfde conclusie: ‘Zij nemen het er flink van en potten steeds minder geld op voor hun kinderen. Mensen tussen de 50 en 65 jaar vinden het belangrijker om na hun pensionering hun huidige levensstijl te kunnen voortzetten dan hun kinderen een grote erfenis na te laten’ (Telegraaf, 7 september 2007).

De babyboomgeneratie leeft werkelijk alsof zij zichzelf als de laatste generatie beschouwt die haar kinderen niets hoeft na te laten. En de verhouding tot haar eigen ouders? Ook daar lijkt het besef dat men een schakel vormt in een keten der generaties tanende te zijn. De babyboomer is verwekt door zijn ouders, maar heeft zichzelf daarna al zelfverwerklijkend zélf uitgevonden. De protestgeneratie introduceerde de ‘generatiekloof.’ Zij kwam in verzet tegen het gezag van de traditie en de conventie, belichaamd in de eigen suffe, burgerlijke ouders. Zo snel mogelijk het huis uit, op kamers, was het devies, wilde men niet als Frits van Egters in Reves *De avonden* in de verstikkende atmosfeer van de ouderlijke huiskamer naar adem blijven snakken. In het recente autobiografisch relaas van Maarten van Buren over zijn eigen depressiviteit kwam ik de zin tegen: ‘Als je na je dertigste nog zeurt over de liefde die je tekort gekomen bent van je moeder, de harteloosheid van je vader, dan ben je een sukkel.’ Ik kan, schrijft Van Buren ‘ten opzichte van mijn ouders alleen dan op eigen benen kan staan wanneer zij het veld hebben geruimd. Je wordt pas kapitein op eigen schip als je je ouders overboord hebt gezet.’ (Van Buren 2008, 246) Eenzijdig en radicaal wordt de loyaliteit met de voorgaande generatie opgezegd. Van Buren staat hierin model voor zijn generatie. Ouders en grootouders vertegenwoordigden alles wat de babyboomer in zijn jeugd afwees (traditie, conventie, tevredenheid, zuinigheid) of waaraan hij later ontgroeide (religie, plat materialisme). Als hij al van hen een erfenis heeft ontvangen, dan een negatieve: zijn ouders leefden het leven dat hij niet leven wil.

De breuk met het Algemeen Menselijk Patroon

Zoals gezegd, babyboomers zijn niet individueel verantwoordelijk te houden voor deze omslag naar een horizontale samenleving. Politieke democratisering die mensen tot gelijken verklaart, de opkomst van het marktkapitalisme dat relaties in termen van contract begrijpt, de culturele individualisering die mensen persoonlijk verantwoordelijk maakt voor hun levensproject – het zijn langlopende processen die meer dan één generatie en cohort omvatten. Babyboomers zijn geen incident in de geschiedenis, maar voorboden van een andere type samenleving, waarin generaties zichzelf dreigen te verabsoluteren en te isoleren.

De breuk met het Algemeen Menselijk Patroon (Jan Romein muntte de uitdrukking) in de geschiedenis wordt des te meer zichtbaar wanneer men – met Juvin – in herinnering brengt hoe tot voor kort het ontvangen en doorgeven van het toevertrouwde erfgoed als belangrijkste waarde gold in de opeenvolging van generaties. In de traditionele samenleving die tot in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw domineerde, draaide het om de *patrimoine*. In een leven dat werd beheerst door schaarste, risico en een beperkte tijd van leven, was de overdracht van het familie-erfgoed belangrijker dan het individu. Men verstond zichzelf als schakel in het doorgeven van het familiebezit. Wie kort leeft staat ook dicht bij de doden uit de eigen familie dan bij de tijdgenoten waarmee men niet verwant is. Een erfenis werd ervaren als een voorrecht, maar meer nog als een dure plicht. Het erfgoed was niet zozeer dat wat men van de ouders ontvangt, maar dat wat men aan de kinderen verschuldigd is. Een huwelijk was een verticale verbintenis: zij werd aangegaan niet uit liefde of hartstocht, maar om door middel van nakomelingschap de toekomst van het familiekapitaal veilig te stellen.

Iemands identiteit werd bepaald door de plek die hij inneemt in de familiegeschiedenis. De naam die je droeg was ook een erfenis, die je hoog had te houden. De naamgevers hebben een betekenis aan hun kind gehecht. De naam betekent een betrekking. Van wie ben jij er één? was in mijn jeugd ook nog de manier om de vraag naar wie ik was te beantwoorden. Ik was er één van hier, één van hun. Nu is mijn lijf de enige erfenis die ik van mijn ouders heb gekregen, en zijn mijn genen het enige dat ik als erflater aan mijn kinderen overdraag. Wat ons verbindt is de herinnering en de verhalen die we vertellen; we zijn echter niet meer in een sociale structuur met elkaar verankerd. Niet meer de bloedband, maar het contract definieert nu relaties, zelfs zulke intieme als het huwelijk en het gezin. We waren ooit bloedverwanten, nu zijn we partners en lotgenoten.

De moderne burger, zo wijst het mentaliteitsonderzoek van Motivaction uit, brengt zijn oude dag ook liever met vrienden door dan met zijn kinderen. De horizontale solidariteit heeft de verticale vervangen.

Hoe erg is dit alles? Waarom gunnen we de babyboomer niet zijn lange lekkere leven? Ook al laat hij zijn kinderen met zijn aflossingsvrije hypotheek niets achter, hij doet hen toch niets tekort? Waarom misprijzend over ‘fiscale kindermishandeling’ (Roszak 1998, 36) spreken, als vader en moeder geen Zilvervlootrekning voor je geopend hebben? En misschien heeft de babyboomer ooit met slaande deuren het ouderlijk huis verlaten, nu bezoekt hij toch zijn hoogbejaarde moeder trouw in het verpleeghuis? Waarom zouden we generaties per se als een verticale, historische keten willen blijven beschouwen, nu elke generatie horizontaal goed voor zijn tijdgenoten kan zorgen?

De ecologische crisis en het intergenerationeel besef

We kunnen niet meer terug naar vroeger, en moeten we dat ook niet willen. Er is echter wel een grondbesef uit die tijd toen het leven nog kort was, dat we niet kunnen missen: de idee *dat een mensenleven eindig* is, en dat we borelingen en stervelingen zijn, hoe lang we ook leven en hoe breed we ons ook in het hier en nu nestelen. Het verleden bracht ons voort, de toekomst behoort ons niet toe. We zijn er nu wel, maar zijn er straks ook zo weer geweest. We moeten allemaal dood en worden dan toegevoegd aan het leger van niet-meer-levenden.

Zolang we nog alleen door middel van seks de dood te slim af kunnen zijn, plant de mensheid zich generatiegewijs voort. Religie bood tot nog toe de vorm bij uitstek om het besef van de verbondenheid tussen de geslachten tot uitdrukking te brengen. Piëteitsvol naar achteren en met verantwoordelijkheidsgevoel naar voren. Ik citeerde Gauchet, die in de mystieke verbondenheid tussen wat geweest is en wat er zal zijn, de eenheid van levenden, doden en de nog ongeborenen, de diepste kern van de religie ontwaart. Oude beproefde en nieuwe religieuze praktijken en rituelen zullen ook vandaag dat besef levend kunnen houden. Dat zal nodig zijn. We zullen de blik naar achteren en voren in de geschiedenis open moeten houden, daarvoor zijn dwingende redenen. Ik noem er twee. Eerst een ecologische, straks een ethische reden.

‘Waarschijnlijk is er nooit een generatie geweest met zo'n tweeslachtige houding ten opzichte van de leefomgeving als de babyboomers’, schrijft milieuhoogleraar Kris van Koppen (Geron (11(2))). ‘Zij waren het die in de jaren 1970 massaal hun steun gaven aan de groene golf van

milieuaandacht die toen over de wereld spoelde. Tegelijkertijd stuwden zij consumptie en grondstoffenverbruik op tot een niveau dat in de geschiedenis zijn weerga niet kende.' Meer dan waarschijnlijk één generatie voor hen konden ze hun bestaan opbouwen in een periode van haast onafgebroken welvaartsgroei. De meesten van hen verkeren in een riante inkomenssituatie, ondanks de kredietcrisis. Hun pensioen mag dan wat zijn verdampt en ingedikt, het is nog steeds riant vergeleken bij die van hun ouders.

Maar wat kost deze welvaart niet aan het milieu? Van Koppen wijst op de flinke ecologische voetafdruk die deze welvaartsgroei heeft achtergelaten, en beperkt zich tot één voorbeeld, het Nederlandse aardgas. Het aardgasveld bij Slochteren dat in 1959 werd ontdekt, gold toen als het grootste ter wereld. Over een jaar of dertig, als de babyboomgeneratie zal zijn uitgestorven, zal er van die 3000 miljard kubieke meter vrijwel niets meer over zijn. 'In één generatie tijd is deze enorme bodemschat erdoorheen gejaagd.' Niet dat het de babyboomers aan goede wil ontbreekt, zegt Van Koppen. Het schort hen niet aan milieubesef. Velen van hen hebben zelfs actief meegewerkt aan de opkomst van de milieubeweging. Ze hebben de boodschap gehoord, en kennen de argumenten. 'Maar net als bij de jongere generatie zit er een flinke kloof tussen milieubewustzijn en milieugedrag', weet Van Koppen te melden op basis van onderzoek.

Een horizontale samenleving zonder intergenerationeel besef zal niet het ecologisch bewustzijn en gedrag zal kunnen genereren die nodig zullen zijn om de planeet te redden. De aarde is geen eigendom van de nu-levenden, maar is een erfenis van de doden, bestemd voor de nog ongeborenen. Elke generatie heeft de bodem, de zeeën en de luchten in bruikleen, en is hen als rentmeester verschuldigd aan de volgende. Alleen wie vanuit het – zo men wil 'mystieke' – besef leeft gelijktijdig te zijn met de voorgaande en de komende generaties, weet zorgzaam om te gaan met de aarde. De veelgeciteerde toespraak die het indianen opperhoofd Seattle in 1854 tot de president van de VS richtte, toen deze een onontkoombaar bod deed om hun land te kopen, legt deze relatie tussen ecologische verantwoordelijkheidsgevoel en de overtuiging een schakel te zijn tussen de doden en nog ongeborenen overduidelijk.

Leer uw kinderen wat wij onze kinderen leerden:

dat de aarde onze moeder is.

Wat er gebeurt met de aarde, gebeurt met de kinderen van de aarde.

Alles hangt met alles samen. Wat er gebeurt met de aarde,

gebeurt met de zonen en dochters van de aarde.

De mens heeft het web van het leven niet geweven.

Hij is slechts een draad ervan.

Wat hij met het web doet, doet hij met zichzelf.

In dezelfde geest verwoordde Dr. Gregory Cajete, lid van de Tewa stam in het Zuid-Westen van de VS, wat het betekent 'een lange termijn-visie' te hebben. Zijn voorvaderen leerden hem zeggen: 'pin Peyeh obe'— kijk naar de berg. 'Ze gebruiken die zin om ons te herinneren aan het feit dat we de dingen moeten bezien alsof we ze vanaf de top van een berg bekijken, in het bredere perspectief van minstens drie generaties die zullen volgen. Als we over morgen spreken, dan moeten we denken in termen van tien-, twintig-, dertigduizend jaar.' (Moody, z.j.)

Een weefsel van loyaliteiten

Een tweede reden om het intergenerationele bewustzijn te ontwikkelen is een ethische. Vele leden uit de generatie die is opgegroeid met de idee zichzelf als uit het niets (ex nihilo) te moeten scheppen, komt er vaak door schade en schande achter dat zij zijn ingeweven in een weefsel van familieverhoudingen. Men blijft eeuwig zoon of dochter van die vader en moeder, en is opgegroeid met die en die zusters en broers. Een vanzelfsprekendheid, die tot een probleem kan worden als men psychisch vastloopt.

De contextuele therapie, ontwikkeld door de Hongaars-Amerikaans psychiater Ivan Boszormenyi-Nagy (1920 – 2007) maakt werk van de intuïtie dat ieder mens deel uit maakt van een loyaliteitsnetwerk van intergenerationele relaties, die op zijn minst drie generaties omvat. Men wordt pas zichzelf (Nagy spreekt van 'individuatie') in de manier waarop men zich opstelt in de loyaliteitsverhoudingen die dit relationeel netwerk met zich meebrengt. 'Men individueert zich door zichtbaar loyaliteitsverhoudingen op zich te nemen en in deze individuatie is men loyaal. (Meulink 2002, 37) Een dialectische opvatting van persoonlijke relaties is de enig mogelijke: pas door mij te verhouden tot de ander (mijn vader, moeder, broer, zus) ben ik mijzelf. Het individu blijft centraal staan, maar in de contextuele benadering kan zijn individualiteit niet anders worden gezien dan als afhankelijk van zijn interactie met zijn constituerende anderen.

Nagy's opvallende bijdrage is dat hij de dynamiek in deze wederkerige loyaliteitsrelaties door een roep om rechtvaardigheid ziet aangedreven. Onder loyaliteit verstaat Nagy niet een gevoelsmatige betrokkenheid, maar een harde, objectieve, existentiële relatie van geven, nemen en ontvangen. Niet de psychologie, maar de ethiek is de basis van zijn therapie. Tussen grootouders, ouders, kinderen bestaat er in zijn optiek een intergenerationele balans, een verborgen boekhouding van geven en ontvangen. Tussen opeenvolgende generaties wordt er credit-debet-rekening bijgehouden, die in een therapeutische setting vaak pijnlijk openbaar wordt. Daar en dan wordt duidelijk wie bij wie in het krijt staat (vaak zijn het alle betrokkenen bij elkaar), en hoe en op welke manier de balans eventueel nog weer vlot- en rechtgetrokken kan worden. De balans blijft in de opeenvolging van generaties altijd open, en zal nooit symmetrisch kunnen worden afgesloten. Er wordt nooit quitte gespeeld. Wat er gegeven wordt is altijd een ongewisse investering in de toekomst.

Als kind ontvang je – als het goed is – veel van je ouders. Je hebt daar ook recht op. Maar geboren zijn maakt je meteen ook weer aan je ouders verschuldigd. Ouders zijn in staat om aan hun kinderen veel te geven, omdat ze – als het goed is – op hun beurt ook veel (liefde, vertrouwen, verantwoordelijkheid) ontvangen hebben van hún ouders. Dat geven ze door aan hun kinderen, en lossen zo aan hen een schuld af die ze ten opzichte van hun ouders hadden. Het teruggeven gebeurt in het doorgeven. De wederkerigheid in intergenerationele relaties is dus niet van het type 'do ut des' (ik geef opdat jij aan mij geeft), maar komt veeleer in de buurt van Paul Ricoeur's *do quia mihi datum est*, ik geef omdat er aan mij gegeven is, door jou of door een ander. (Meulink, 26)

Met zijn nadruk op rechtvaardigheid als een objectief basisprincipe dat intermenselijke en intergenerationele verhoudingen reguleert, strijkt Nagy in tegen de haren van een individualisme, dat alleen oog heeft voor zelfverwerkelijking, in vermeende onafhankelijkheid van anderen. Autonomie kan alleen in relationele termen worden verstaan, als 'het vermogen om een balans te vinden tussen verticale en horizontale commitments'. (Nagy 1984, 106) 'Niemand kan een authentiek zelf worden en blijven zonder het vermogen het kasboek van wederzijdse verantwoordelijkheden bij te houden.' (idem, 130) Moderne opvoeding is gericht op de ontwikkeling van het kind tot een onafhankelijk, autarkisch persoon, dat alleen volwassen wordt door zijn primaire familierelaties achter zich te laten. Echter, al beschouwt ook Nagy individualiteit als een hoog goed, onafhankelijkheid in de zin van gescheidenheid is in zijn optiek een illusie.

Hij pleit ervoor om elk individu te bezien vanuit het perspectief van op zijn minst drie generaties. Door in de lijn van generaties te gaan staan kan iemand beter 'zichzelf worden'. Die continuïteit is echter niet natuurlijk (zoals in de uitdrukking: je 'roots' zoeken en vinden), maar moet ethisch worden verstaan, in termen van verschuldigd zijn en verplichting. Sterfelijk en eindig mens zijn betekent in de eerste plaats ontvangen en (terug- en door-)geven aan anderen voor en na ons.

*'Niemals bin ich allein.
Viele, die vor mir lebten
Und fort von mir strebten,
webten,
webten
an meinem Sein'.*

(R.M. Rilke, gecit., Meulink 95)

De terugkeer van de extended family

Niet alleen op grond van mystieke eenheidservaring, ook vanuit het ethische rechtvaardigheidbeginsel is er reden te over om de horizontale samenleving opnieuw haar verticale dimensie te binnen te brengen. De babyboomgeneratie voltrok de overgang naar een transcendenteloze cultuur, die geen oog heeft voor een geschiedenis die ons overstijgt. Kan zij ook nog de eerste zijn die een begin maakt met de herwaardering van de keten der generaties? Dat zou zo maar kunnen, nu babyboomers massaal de ervaring van het grootouderschap ondergaan.

Ze weten niet wat hen overkomt, zeggen ze, hun bestaan krijgt er opeens 'een hele nieuwe dimensie bij'. (vgl. voor het volgende uitvoerig De Lange 2008) Het zijn vitale vijftigers, de nieuwe opa's en oma's, sommigen lopen de marathon. De lange levensduur heeft ook deze consequentie: kleinkinderen van nu hebben als ze geboren worden hebben nog drie of vier grootouders, zelfs tussen de tien en twintig jaar zijn er nog twee à drie van hen in leven. Gezien het dalende geboortecijfer kan de demograaf zeggen dat 'de 50-jarige van nu gemiddeld evenveel ouders in leven heeft als kinderen'. En 'dat er over niet al te lange tijd meer grootouders per kleinkind zijn dan kleinkinderen per grootouder'. De ouderen profiteren er ook van: In Nederland maakt 55% van de ouderen deel uit van drie-generatiegezinnen en bijna 20% zelfs van families met vier of meer generaties.

Het kerngezin heeft het moeilijk. Het biedt aan tal van kinderen niet de 'haven in een harteloze wereld' (Christopher Lasch) die ze nodig hebben. Het is aan zware erosie onderhevig. Ook al trouwen jongeren nog steeds graag en veel, de vele echtscheidingen dragen er toe bij dat niet meer het echtpaar, maar de seriële single de norm lijkt te geworden. Het huwelijk, ooit instituut voor het leven, is vervangen door wiebelige samenlevingscontracten. Zo rond 2010 verwacht het CBS dat het merendeel van de kinderen 'niet-echtelijk' wordt geboren. Het gezin mag dan op sterven na dood zijn, ondertussen komt echter de extended family (het samenlevingsverband van meer dan twee generaties) weer tot leven. De Nieuwe Ouderen zijn jonger, vitaler, en jeugdiger dan de Oude. En zij zijn met veel méér. Dat betekent o.a. ook dat nieuwe opa's en oma's niet alleen nog hun kleinkinderen een poosje op schoot hebben, maar zolang ze vitaal zijn betrokken zouden kunnen worden bij hun volwassenwording. Drie generatiefamilies waren vroeger een hoge uitzondering en betekende toen hooguit: veel kleinkinderen nog even zien; nu zijn ze schering en inslag. Weliswaar zijn er minder kleinkinderen, maar de grootouders maken ze wel veel langer mee.

Je zou het niet verwachten: generaties mogen geografisch soms ver van elkaar wonen, affectief staan ze elkaar vaak na. Meer dan 85 procent van de 50-plussers in Europa heeft ten minste met één kind wekelijks contact. Ouders en kinderen verlenen elkaar positieve wederzijdse emotionele steun, maar ook financiële (of andere instrumentele) hulp of ze verrichten zorgtaken voor elkaar. 'De familiesolidariteit is nog springlevend', concluderen onderzoekers. Naarmate het kerngezin instabieler wordt, lijken multigenerationele verbanden zijn taak over te nemen, in crisissituaties soms zelfs helemaal te vervangen. Het gezin mag dan horizontaal verzwakt zijn, verticaal is zij weer sterker geworden.

De vitale ouderen in hun Derde Leeftijd kunnen nog veel geven. Hun kinderen, dertigers en veertigers van nu, zijn zoekers met flexibele identiteiten, ook al hebben ze inmiddels zelf kinderen, Niet alleen de Derde Leeftijd is als levensfase een cultureel novum, ook de postadolescentie is dat. Jongeren van nu zijn weliswaar 'vroeg mondig, maar laat volwassen' (Brinkgreve 2004). Jonge ouders met opgroeiende kinderen kunnen nog veel ontvangen.

Meer grootouders, kinderen en kleinkinderen dan ooit kunnen voor het eerst in de geschiedenis tijdens elkaars leven verticale loyaliteit inoefenen. Geslachten zijn met elkaar verbonden.

Literatuur

Robert Bly, *The Sibling Society*. New York: Vintage Books 1996

Ivan Boszormenyi-Nagy & Geraldine Spark, *Invisible Loyalties. Reciprocity in Intergenerational Family Therapy*. New York: Brunner/Mazel Publ. 1984.

Christien Brinkgreve, *Vroeg mondig, laat volwassen*. Amsterdam-Antwerpen: Uitgeverij Augustus 2004.

Maarten van Buren, *Kikker gaat fietsen ! Of: Over het leed dat leven heet*. Rotterdam: Lemniscaat 2008.

Marcel Gauchet, *Un monde désenchanté?* Parijs : Les Éditions de l'Atelier/ Éditions Ouvrières, 2004.

Hervé Juvin, *Hoe de wereld verandert doordat we steeds ouder worden*. Amsterdam: Meulenhoff 2008 (vert. van *L'avènement du corps*, Parijs: Gallimard 2005)

Kris van Koppen, Een groene toekomst voor de babyboom generatie? in *Geron. Tijdschrift voor Ouder Worden en Maatschappij*, 11(2)

Ian McEwan, *Amsterdam*. Londen: Vintage 1998

Frits de Lange, Het zwakke gezin, de sterke familie, in: Gerrit de Kruijf en Petruschka Schaafsma (red.), *Meer dan een optelsom. Kanttekeningen bij de waarde van het gezin*, Ten Have: Kampen 2008, 89 - 102.

Hanneke Meulink-Korf/ Aat van Rhijn, *De onvermoede derde. Inleiding in het contextueel pastoraat*. Zoetermeer: Meinema 2002.

Willem van der Meer en Tietje van der Meer –Veenstra, *Verbonden geslachten. Voorouders en nakomelingen van Harmen Willems van der Meer en Arendtje Postma*, Kampen: Zalsman B.V. 2007.

Harry R. Moody, Environment as an Aging Issue (ongepubliceerde lezing) (<http://conferences.vu.edu.au/ICIP/images/MoodyEnvironment%20as%20an%20Aging%20Issue.pdf>)

Theodore Roszak, *America the Wise. The Longevity Revolution and the True Wealth of Nations*. Boston-New York: Houghton Mifflin Company 1998.

Seattle, 'Hoe kun je de lucht bezitten?' (1854)

<http://www.seattletoespraak.nl>